

HET PROEFSCHRIFT VAN ... ELS VAN DER KOOIJ: DE BOUWSTENEN VAN GEBARENTAAL

Marc van Oostendorp

Als je iedere week met een ander autootje wilt spelen, kun je elke zaterdagmiddag naar de speelgoedwinkel gaan en daar een nieuw model dinky toy aanschaffen. Dat is duur en bewerkelijk. In plaats daarvan kun je ook één keer een doos lego kopen en daarvan elke week zelf een nieuw autootje knutselen.

Taal lijkt meer op een doos lego dan op een verzameling dinky toys. We zouden bijvoorbeeld voor

elk woord best een apart geluid kunnen onthouden: een kreun voor *man*, een fluittoon voor *kussen*, een gil voor *vrouw*. Kreun-fluit-gil betekent dan 'een man kust een vrouw'. Het menselijk geheugen is waarschijnlijk groot genoeg om zo enkele tienduizenden verschillende geluiden te

kunnen onthouden, ruim voldoende voor de woordenschat van een gemiddeld mens. Toch werkt het zo niet. Omdat taal zuinig is, biedt elke taal in plaats daarvan een beperkt aantal legosteentjes – klinkers en medeklinkers – waaruit alle woorden zijn opgebouwd.

Gebarenschrift

Elke taal? Gebarentalen hebben geen klinkers of medeklinkers. Toch bestaan volgens de onderzoekster Els van der Kooij ook die talen uit legosteentjes. Onlangs promoveerde zij aan de Universiteit Leiden op een proefschrift over dit onderwerp.

Lange tijd hebben doven, dovenbegeleiders en onderzoekers gedacht dat gebarentaal minderwaardig was in vergelijking met gesproken talen als het Nederlands. Maar tegenwoordig wordt het steeds duidelijker dat gebarentalen en gesproken talen veel op

elkaar lijken. De drie belangrijkste bouwstenen van een gebaar zijn volgens Van der Kooij: de vorm van je hand (bijvoorbeeld gebald tot een vuist, met alle vingers gespreid of met één vinger opgestoken), de plaats bij het lichaam waar de hand zich bevindt (bijvoorbeeld bij het hoofd, op de keel of recht voor de borst) en de richting waarin de handpalmen wijzen (naar voren, naar achteren, omhoog of omlaag). Elk gebaar uit de Nederlandse gebarentaal is opgebouwd uit een van de ongeveer dertig handvormen, een van de negen plaatsen en een van de vier mogelijke handpalmrichtingen. Doordat er binnen een gebaar ook nog veranderingen kunnen plaatsvinden – de handpalm is eerst naar boven gericht, maar wordt later omlaag gehouden, de hand beweegt zich van beneden naar boven – kan een groot aantal gebaren beschreven worden.

Sterke hand

Dergelijk onderzoek is mogelijk nuttig voor het ontwikkelen van een schriftstelsel voor gebarentaal. Nu bestaat er nog geen standaardmanier om gebarentalen op te schrijven. De ontdekking dat je gesproken woorden in klinkers en medeklinkers kunt verdelen, was een belangrijke stap in de ontwikkeling van het alfabet. Om ooit een bruikbaar gebarenschrift te kunnen maken, moeten we weten welke onderdelen van een gebaar essentieel zijn.

Het onderzoek naar de bouwsteentjes van gebarentaal is ook interessant omdat het laat zien hoe zuinig de taal met het beschikbare geheugen omspringt. Zo worden de meeste gebaren met één hand gemaakt, de 'sterke hand', de hand waarmee je ook schrijft of een hamer vasthoudt. Sommige gebaren worden met twee handen gemaakt. Van der Kooij meent dat er twee soorten tweehandige gebaren zijn. Bij het ene soort spiegel je met de zwakke hand precies wat je met de sterke hand doet. Bij het gebaar voor 'trein' maak je bijvoorbeeld met twee vlakke vooruitge-

stoken handen een draaiende beweging. Bij het andere soort gebaar gebruik je de zwakke hand als de plaats waarop je een gebaar met de sterke hand uitvoert. Voor het woord *koffie* bal je beide handen tot een vuist, en wrijf je met je sterke hand over de wijsvinger en duim van je zwakke hand.

Theedrank

In alle tweehandige gebaren hebben de sterke en de zwakke hand dezelfde vorm. Het is lichamelijk helemaal niet moeilijk om aan de ene hand bijvoorbeeld de pink uit te steken en aan de andere de wijsvinger, maar in gebarentaal worden dit soort vormen nooit gebruikt. Misschien is de reden daarvoor dat het moeilijk is om twee verschillende handvormen tegelijkertijd te zien, of misschien is ook dit weer een voorbeeld van de zuinigheid waarmee menselijke talen werken. Als een kind een nieuw gebaar leert, kan het eventueel nog wel onthouden dat dit gebaar met twee handen moet worden gemaakt, maar niet dat de zwakke tweede hand nog een eigen vorm heeft.

Er zijn overigens een paar uitzonderlijke gevallen waarin de twee handen wel verschillende vormen hebben. Die uitzonderlijkheid heeft dan altijd te maken met de betekenis van het gebaar. Voor het gebaar voor 'thee' houd je bijvoorbeeld je zwakke hand alsof je een kopje vasthoudt, terwijl je er met je sterke hand een theezakje in doopt. Van der Kooij denkt dat dit soort woorden samenstellingen zijn; het gebaar voor 'thee' betekent dan ongeveer 'theedrank', waarbij de sterke hand 'thee' uitdrukt en de zwakke 'drank'.

Op deze manier proberen gebarentalen dus net als gesproken talen zo veel mogelijk uit te drukken met zo min mogelijk middelen. Zuinigheid is iedereen aangeboren, of hij nu doof is of niet. ●

Het gebaar voor 'thee'.

Els van der Kooij, *Phonological Categories in Sign Language of the Netherlands. The Role of Phonetic Implementation and Iconicity*. Utrecht, LOT, 2002. ISBN 90 76864 16 0